

Kurmay Albay Daday'lı Halit Beğ Akmansü 1884-1953 - Cilt I

Ziya Göğem

İstanbul, İstanbul Halk Basımevi, 1954, 289 Sayfa.

Enis İÇEN*

Ziya Göğem'in kaleme almış olduğu bahsi geçen eser toplamda iki cilt halinde mürekkep olup burada tanıtıma almış olduğumuz ise birinci cildir. 1955 yılında kaleme alınan eserin ikinci cildinde, Halit Bey'in politika hayatından sonraki dönemi, emeklilik yılları ve Halit Bey'e ait olan sözlü ve yazılı fikirlere yer verilmiştir. Eserin birinci cildi temelde iki bölüm halinde teşkil edilmiş olduğu halde yedi bölüme tasnif edilmiştir. Yazar, ön söz kısmında eseri niçin kaleme aldığını şu şekilde özetlemektedir:

"... bu örneklik zatın, enerji kaynağı olan, birçok özellikleri şahsında toplayan bu mütevazi ve feragatkâr adamın türlü politikaya cereyan ve olayları arasında unutulmuş adını sık sık anacak ve hatırlatacağız; onu, düşünen ve duyan büyük kitlenin tetkik nazarları önüne koymağa çalışacağız." (s. i)

Yazar, eser boyunca Halit Beğ'den övgüyle söz eder ve onun unutulmaması ve dahi hatırlanması gereken tarihi bir şahsiyet olduğunu ifade eder. Bu sebeple bu eserin yazılma amacının, bir benlik inşası bağlamında tarihte önemli yer kapladığı düşünülen bir bireyin hatırlanması ve unutulmasının önüne geçilmesi olduğunu söylemek pek meşru olacaktır.

Yukarıda ifade etmiş olduğum üzere yedi bölümden oluşan bu eserin ilk bölümünde Halit Beğ'in fiziksel özellikleri ve yazarın kendi deyimiyle *moral vasıfları* haricinde doğumu, ailesi ve eğitim hayatı gibi şahsi bilgileri verilmiştir. Halit Beğ, 1884 yılında Kastamonu'nun Daday kasabası Kelebek köyünde doğmuştur.

* Milli Savunma Üniversitesi, Doktora Öğrencisi, İstanbul, enisicen41@gmail.com

Ailesi rençberlikle meşgul idi. Doğduğu şehirde başlayan Dadaylı'nın eğitim hayatı 1899 yılında Askerî Rüştiyeye girmesiyle değişmeye başlamıştır. Rüştiyeyi bitirdikten sonra 1900'da Bursa Askerî İdadisi, 1903'te Harbiye Mektebi ve 1906'da Harp Akademisinde eğitimini almıştır. Akademiden üç yıllık eğitimin ardından mezun olmuş ve kurmay yüzbaşı olarak staj yapmak maksadıyla ilk görev yeri Şam'a V. Ordu'ya gönderilmiştir.

İkinci bölüme geçtiğimiz vakit Dadaylı'nın askerlikteki ilk yıllarına bir pencere açmaktadır Ziya Göğem. Halit Bey Şam'da VIII. Kolordu'da görevli iken -Ağustos 1914- yüzyılın ilk dünya savaşı patlak vermişti. Halit Bey'in bağlı bulunduğu bu kolordu başta Suriye'yi korumakla mükellef kılınmış fakat sonrasında Süveyş için taarruzla görevlendirilmişti. Göğem, harekâtın amacını şu şekilde açıklamaktadır:

“Kanal'ın Türkler tarafından kapatılması, Avrupa savaş bölgesine Hindistan'dan gelecek olan ikmal birlikleri ile başka nakil işlerini zorlaştıracak, bunların Afrika güneyinden daha uzun bir yol takip etmek suretiyle kaybetmelerine yol açacaktır.” (s. 27)

Fakat taarruz başarısız olacaktı. Kanal taarruzunun ardından 12 Haziran 1915'te Dadaylı Halit Bey Sakallı Nurettin Paşa'nın kurmay subay talebi sebebiyle Irak'a gitti. Halit Bey burada iken Cihan Harbi'nde Osmanlı için gerçekleşen zaferlerden birine de şahitlik etmişti. İngiliz ordularının bölgedeki ilerleyişi kasımda Selman Pâk -İslam tarihinde Medine müdafaası için hendek fikrini veren sahabenin kabrinin bu bölgede olduğuna inanıldığı için bu isimle adlandırılan bölge İngilizler tarafından *Ctesiphon* olarak adlandırmaktadır- mevkiinde durdurulmuştur. Geri çekilmeye başlayan İngiliz orduları Kutül Amare kasabasına sığınmış ve yardım birliklerini beklemeye koyulmuştur. Kasabayı muhasara altına alan Osmanlı ordusu yaklaşık dört buçuk aylık bir kuşatmanın ardından on üç bin kişilik İngiliz ordusunu Halil Paşa komutasında esir almış ve Dadaylı'da VI. Ordu'nun bir kurmayı olarak bu tarihî ana şahit olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Temmuz 1918'de Alman Garp Cephesi'ni gezmek için -harp boyunca Türk kurmayları Garp cephesini gezmeye davet edilirdi- Almanya'ya gitmişti. Dönüşte Musul'daki VI. Ordu kurmay başkanı olarak görevlendirildi. Görevi aldığı ayın sonunda ateşkes imzalanmış ve mütareke dönemi başlamıştı.

Ziya Göğem üçüncü bölümde, Halit Bey'in etrafında Mütareke dönemini ve Kuva-yi Milliye devrini anlatmıştır. Göğem bu dönemi şu minvalde ele almaktadır:

“Kâzım Karabekir Paşa'nın Erzurum'a gitmek üzere 19 Nisan 1919'da Trabzon Limanı'na çıkışından tam bir ay sonra, Türkiye'nin mukadderatında feyizli bir çığır açacak olan, yeni bir karaya ayak basma hâdisesi olmuş ve Mustafa Kemal Paşa (K. ATATÜRK) da 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a gelmişti... M. Kemal Paşa, millî hareketlere önderlik ettiği sırada, büyük müşküllerle karşılaşacak, türlü engelleri yenmeye çalışacak ve nihayet muvaffak olacaktır. Türkiye tarihinin o günkü buhranlı, karanlık ve ümitsiz olaylarını mütâlaa etmek ve bunlardan gelecek zamanlar için ibret dersi çıkarmak isteyenlerin, hâdiseleri göz karpmadan ve en basit teferruatına kadar incelemeleri ve hakikatlere sadık kalarak tarihe mal etmeleri, zevkli ve şerefli bir iş olacaktır. Bu vazife bazı istisnalarıyla henüz ve lâyikile yapılmış değildir.” (s. 69)

İşte bu buhranlı dönemde daha önce Umumî Harp'te tanışıklıkları olan Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşaların Halit Bey'e Milli Mücadele'ye katılması yönündeki davetleri neticesinde Dadaylı harekete katılmıştır. Halit Bey'in mücadele dönemi boyunca da genel duruşu yine kendi ağzından hareketin henüz başlarında söylediği üzere şu şekilde özetlenebilir:

“... amali milliyenin husulüne çalışan bir kongre reisinin arzusunu yapmak vatanî bir vazife olduğunu, Sivas’taki üçüncü, Erzurum’daki on beşinci, Ankara’daki yirminci kolordu kumandanlarının aynı gayeye çalıştıklarını, garpta Yunanlılara karşı fiilen kıyama başlanılmış olduğunu, İstanbul hükümetinin ecnebi tesir ve tazyiki altında bulunduğunu ...” (s. 81)

Dadaylı, İstiklâl Harbi boyunca M. Kemal’in önderliğini savunmuş ve bu mücadeleye destek vermiştir. Halit Bey Osmanlı ordusunda Umumi Harp de dahil 11 yıl süreyle görev yapmıştı. Şimdi ise yeni bir göreve başlayacak ve Anadolu müdafaası için uğraşacaktı.

Dördüncü bölüm bizlere İstiklal Harbi’nin silahlı dönemini anlatmaktadır. İlk görevine 6 Şubat 1921’de kurmay binbaşı olarak Bilecik Mıntika Kumandanlığında başladı. Kütahya-Eskişehir Savaşlarında yenilgi alan Meclis orduları Mustafa Kemal’e başkomutanlık yetkisi tevdi etmişti. Yenilgiden sorumlu tutulan komuta kademelerinde de değişiklikler yapılmış ve Dadaylı Halit Bey de ilk kez bir tümen komutanı olma derecesine vakıf olmuş, Kafkas Fırkası komutanı olarak atanmıştı. Halit Bey bu görevde iken rüştünü ispat etmişti.

“Kuvvetli bir yan taarruzu ile düşmanı tesbit etmek, dağıtmak, aynı zamanda takip olunan birliklerimize toplanma ve nefes alma imkânını sağlamak, yedeklerimizin cepheye sürülerek muharebe sahnesine yetişmelerine zaman kazandırmak gibi çok yerinde düşüncelere tâbi olan Halit Beğ, alaylarına, Türbetepe istikametinde güneydoğudan taarruz emri verdi; savaş durumuna geçen 3. Kafkas tümeni alayları, sabahtan akşama kadar yaptıkları göğüs göğse ve kanlı şekilde cereyan eden savaşlar sonunda, üzerlerine aldıkları tarihî vazifeyi, aynı hedef karşısında savaşan 57, 7. tümenlerimizle birlikte başarmış oluyorlardı. Düşman, sağ kanadından vuku bulan ve beklenmedik bir zamanda yapılmış olan bu kuvvetli ve azimli darbe ile oldukça sarsılmış, sendelemişti. Kuvvetlerimiz, kahramanca yaptıkları saldırılar sonunda Türbetepe’yi tekrar ele geçirmişlerdi.” (s. 108)

Burada inisiyatif alan Halit Bey komutanlıktaki yetkinliğini de göstermiş bulunuyordu. Halit Bey’in muharebeler döneminde ise en önemli olayı herhalde Başkomutanlık Savaşı’nda Yunan Komutan Trikopis’i esir almasıdır. İlk karşılaşmaları bahse değerdir.

“Esir general ve komutanlar atla geldikleri halde ‘yorgun ve bitkin’ görünmekte idiler. Atından inerek Halit Beğ’in yanına yaklaşan Trikopis; ‘Ou est le commandant?’ diye, kendisini teslim alacak Türk komutanını aramıştı. Bu, pek ilgiye değer bir manzara idi. Halit Beğ’in üstünde, o sırada subaylarımızın giydiği, mirî fiatla alınmış hâki renkte, son savaşlarda yıpranmış, tozlanmış bir elbise ile kaput vardı... Karşısındaki Yunan generali ise parlak üniformalı, tam Avrupalı bir komutan kıyafetinde idi. Bu manzara; bizim yokluk içinde çürünmemizin, asıl mukavemetimizin, dış görünüşe kapılmadan Kuva-yi Milliye ruhiyle ve bütün Millî Mücadele yılları süresince gösterdiğimiz azim ve irâdenin, fêrâgatın gözle görülebilen şâheser bir örneği idi.” (s. 149)

Bu manzara bize Türk ordularının üst kademelerinde bulunan şahsiyetlerin de Dadaylı özelinde görüldüğü üzere çok büyük fedakârlıklar verdiği su götürmez bir gerçektir. Fakat şu husus her daim aklımızda yer etmelidir ki benlik belgeleri yahut benlik inşası hatırlamayı seçici kılmaktadır. Hatırlama tesadüfi bir eylem değildir. Neyi hatırlamak istediğimiz, nasıl hatırlamak istediğimiz yahut neyi unutturmamak istemediğimiz önemlidir. Özellikle biyografik metinlere yahut benlik inşalarına odaklandığımızda hatırlamanın ve hatırlatmanın çok katmanlı olduğunu bilerek okuma yoluna gitmeliyiz.¹

Göğem, eserin beşinci bölümünde Halit Akmansü’nün politik hayatına ışık tutmaktadır. Nisan 1923’te Dadaylı Halit Bey Mustafa Kemal’in de isteğiyle askerlik görevini bırakarak mebusluk görevi için çalışmalarına başlamıştır. 19 Temmuz 1923’te de Kastamonu’dan mebus seçilerek politik hayatına başlamış bulunuyordu. Halit Bey, Göğem’in bize tanıttığı üzere pek siyaset hayatına uygun bir karakteri

¹ Ayrıntı için bkz. Mehmet Beşikçi, *Cihan Harbi’ni Yaşamak ve Hatırlamak: Osmanlı Askerlerinin Cephe Hatıraları ve Türkiye’de Birinci Dünya Savaşı Hafızası*, İstanbul, İletişim, 2019.

haiz değildi. Halit Bey söylemek istediğini çekinmeden söyleyen, eğilmez, bükülmez ve doğru bildiğini ifade etmekten kendini alıkoymayan bir insandı. Siyaset içinde de bu durumun zararlarını görecektir.

Altıncı bölümde, işte bu karaktere sahip Dadaylı'nın meclis çalışmalarına şahit olmaktadır. Birçok konuda mecliste aktif bir şekilde çalışmaya gayret göstermiştir. Karakteri itibarıyla birçok hararetli tartışmanın da içinde bulmuştur kendisini. En çok üzerinde durduğu hususlar ise ekonomik ve iktisadi konular, kara yollarının yatırımları, yapılacak kanunlarının dokuz umdeye bağlılığı ve halkçı düşünce etrafında kanunlar çıkarılması idi. Dadaylı muhalefet etmeyi seven bir şahsiyet olarak mecliste çokça görünür ve kendisinden de rahatsız olunur bir duruma gelmişti. Öyle ki Ali Fuat Bey kendisini uyurma gerekliliği hissetmiştir.

“Halit Beğ! Çok samimi ve vatanperver olduğunuz muhakkaktır. Bir mebus olarak iyi çalışmak, faydalı olmak ve bazı kusurlara da hüsnüniyetle işaret etmek istediğinizi görüyorum. Ancak, bazan ileri geri ve tenkitkâr sözler söylediğiniz oluyor. Ahbaplık ettiğiniz zevatın hepsi size yâr olamazlar. Bunlardan bir kısmı sohbetlerinizde serdettiğiniz fikirlere bire on katarak mes’ul makamlara ulaştırırlar ve size fenalık edebilirler. Bununçün sizi ikâz ederim, mecliste ve emniyet etmediğiniz kimseler yanında hoşâ gitmeyecek tenkitlerde bulunmamanızı tavsiye ederim. Ben, birinci meclis zamanında da reislik ettim. Birçok cereyanları ve şahısları gördüm. Bu tecrübelere dayanarak yaptığım bu hasbîhali iyi karşılayacağımızı ve kardeşçe telâkki edeceğinizi umarım, bunu sizden rica ederim...” (s. 185)

Muhalefet etmeyi seven Halit Bey bu uyarıdan tabii olarak alınmıştır. Bölümün sonunda da Göğem ifade etmektedir ki Dadaylı partiden istifa etmiş ve bağımsız olarak politik hayatına devam etmiştir.

Son bölüm hilafetin ilgası üzerine oluşturulmuştur. Hilafetin kaldırılması hakkındaki kanun mecliste tansiyonun yükselmesine ve hararetli tartışmalara sebep olmuştur. Dadaylı hilafetin kaldırılması hakkındaki kanunda halifenin yetkilerinin kaldırılmasından ziyade kanun maddesinin kendisine muhalefet etmiştir. Kanun maddesi *“Hilafet, hükümet ve cumhuriyet mâna ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan, hilâfet makamı da mülğadır”* şeklindedir. (s. 261) Dadaylı bu maddedeki *mülğadır* kelimesine karşı çıkmaktadır. Kendi sözleriyle şu şekilde savunmuştur:

“Abbasîler, sonra Fatimîler, Mısır ve saireden geçerek bir silsiledir gidiyor. Binaen’aleyh 1300 senelik bir müessesedir. Bunun için bu makamı mülğadır, demek için herhalde uzun boylu düşünmek icabeder, kanaatindeyim.” (s. 264)

Dadaylı ilaveten bu mücadelenin başında hilafetin kurtarılacağı sözü verilmişken ve insanların bağlılığını sürdürürken *mülğadır* şeklinde bir hükmün hatalı olacağını savunmuş ve kanunun çıktığı gün de istifa etmiştir. Göğem, Halit Bey açısından hilafetin ilgasının sebeplerini anlatırken yine Halit Bey’e Kazım Karabekir tarafından anlatılan bir anekdottan bahseder. Lord Curzon, Lozan görüşmelerinde İsmet Paşa’ya şunu söylemiştir:

“En büyük İslâm devleti biziz. Hindistan’da, Mısır ve Afrika’da milyonlarca tebaamız var. Siz hilâfeti muhafaza ederek bizim tebaamızı; aleyhimize tahrik ediyorsunuz. Rum, Ermeni ve Yahudi olarak yüz binlerce tebaamız varken, halâ İslâmlığa ait hükümleri tatbik ediyor, Avrupa’nın medenî kanunlarını kabul etmiyorsunuz. Hilâfeti lâğvediniz, medenî kanunları Avrupa’dan alınız, laik bir idare sistemi kurunuz ki sizinle sulh yapalım ve yardımlarda bulunalım...” (s. 274)

Tabii ki bu, doğrulanması zor ve doğrulanmaya muhtaç bir rivayettir. Burada şunu ifade etmekte fayda vardır ki benlik belgeleri üzerinden yapılan anlatıları okuduğumuz vakit metnin yazıldığı dönemi de hesaba katmak pek yerinde olacaktır. Bu eser Halit Akmansü’nün vefatından bir yıl sonra, 1954’te

basılmıştır. Artık tek parti dönemi bitmiş ve yıllarca iktidarda kalan Halk Fırkası muhalefet durumundadır. Göğem bu tarz hassas ve bir o kadar kaygan hususları daha rahat tartışmakta ve İsmet Paşa'yı tenkitten çekinmemektedir. Hilafetin ilgası hususunda okların İsmet Paşa'ya çevrilmesi herhalde dönemin politik ihtiyaçlarını içerisinde barındırıyor, demek pek yanlış olmayacaktır.

Eser, Göğem'in Dadaylı ile şahsi mütalaaları ve Trikopolis'in esareti üzerine bir açıklama ile tamamlanmaktadır. Bu eser bize Umumi Harp, İstiklal Harbi ve Tek Parti Dönemi üzerine Dadaylı Halit Bey ekseninde bir panorama sunmaktadır. Eserin yakın tarihimiz açısından önemini yadsımak mümkün değildir. Bu tarz benlik inşaları büyük resim içerisindeki küçük detaylara pencere açarak tarihi daha iyi kavramamıza ve anlamlandırmamıza olanak sağlamaktadır. Dadaylı Halit Bey askerlik hayatında da politik hayatında da çok üst kademelere gelememiştir. Fakat Halit Bey sıradan bir vatandaş da değildir o dönemde. Ortodoks tarih yazımı genel manada ya büyük isimlere yahut marjinalleşmiş gruplara ihtimam göstermektedir. Göğem ise bize ikisi arasında kalan bir ismi sunarak döneme başka bir açıdan yaklaşılabilmemize fırsat vermiştir.

Nihayetinde bir parantez açmak doğru olacaktır. Hatırlama öznel bir deneyimdir. İnsan hatırlarken yahut unutturken pek de masum değildir. Diğer bir deyişle neyi hatırlayacağının yahut neyi unutacağının tesadüfi olduğu söylenemez. Burada Göğem, Halit Bey'in hayatına ışık tutarken bir savunma mekanizması kendini çokça göstermektedir. Halit Bey ahlaken çok düzgün ve bilinçli olarak hataya asla düşmeyen bir insan olarak karşımıza çıkmaktadır. Tam bir vatanperver ve her fırsatta kendini vatan uğruna çalışan bir insan olarak tasvir edilmektedir Halit Akmansü. Burada tabii ki yanlış olan, Halit Bey'in bu şekilde tasviri değildir. Bu eser bir noktadan eleştiriye maruz kalacaksa eğer, yaşanan dönemde pek konuşmaya ve tartışmaya cesaret edilemeyen hususların, sonrasında fazlaca yargılayıcı ve Halit Bey ve o fikriyata da savunmacı yaklaşımdır. Fakat hakkını da vermek gerekir ki bahsi geçen dönemlere gerekli ayrıntılar verilerek bir yabancı ülkeye pencere açmamızı sağlamıştır.